

Édes Anyanyelvünk

A MAGYAR NYELV ÉVE UTÁN
KOSZTOLÁNYI, A NYELVMŰVELŐ
4 OLDALAS MELLÉKLET

WWW.ANYANYELVÁPOLÓ.HU

2010. JÚNIUS

A magyar nyelv éve után...

2009-ben, a magyar nyelv évében sokszor elhangzott: de mi lesz a magyar nyelv éve után? A magyar nyelvért nemcsak az ünnepnapokon kell tenni valamit, hanem a mindennapokban is.

A magyar nyelv évének legfontosabb eseményeit összefoglaltuk az Édes Anyanyelvünk 2010/1. számának 12 oldalas mellékletében. Most előre tekintünk: 2010-re, valóban mi lesz a magyar nyelv éve után?

Szerencsére a nyelvművelő mozgalom már régóta nem csak egy-egy emlékévhöz, emlékezetes eseményhez kötődik, bár – szerencsére – abból is

meg az utódoktól, lévén Kosztolányi a modern kori nyelvművelés egyik kimagasló egyénisége.

Az Édes Anyanyelvünk 2010/2. számában Málnási Ferenc már megemlékezett Kosztolányiról (születésnapja március 29-én van), de az Anyanyelvápolók Szövetsége úgy látja, hogy igazából akkor vagyunk méltók az örökségéhez, ha egy mellékletet is szentelünk a jeles író-nyelvművelő személyének. Ebben a mellékletben tudatosan kerültük a személyét, tevékenységét megosztó, bántó éllel kezelő hangnemet (ilyen írások másutt előfordulnak). Úgy gondoljuk, hogy az értékeket sokszor megkérdőjelező korban fontos, talán fontosabb az értékek hangsúlyozása, mint a szüntelen megkérdőjelezés (bár a kritika szerepét egyáltalán nem kérdőjelezzük meg).

2010-ben bizonyára sok szó lesz Kosztolányiról – úgy is mint nyelvművelőről. Ehhez szeretnénk segítséget nyújtani. Legyen ez a folytatása a magyar nyelv évének.

Köszönjük a Nemzeti Kulturális Alap Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Kollégiumának, hogy lehetővé tette mellékleteink megjelenését!

A szerk.

akad jó néhány. A február 21-i anyanyelvek napja, a szeptember 26-i nyelvek európai napja mindig kínál alkalmat megemlékezésre. Az Anyanyelvápolók Szövetségének javaslatára A Magyar Nyelv Múzeuma megnyitásának napja, április 23-a a magyar nyelv napja lett.

2010-ben pedig Kosztolányi Dezső születésének 125. évfordulója is méltó megemlékezést kíván

A magyar nyelv éve után...

Kosztolányi, a nyelvművelő

Az Édes Anyanyelvünk 2010. júniusi számának melléklete

Szerkesztette: Balázs Géza

Szerzők: Balázs Géza, Fráter Zoltán, Szili Katalin

Megjelent a magyar nyelv éve alkalmából.

Támogató:

Nemzeti Kulturális Alap Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Kollégiuma

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Kosztolányi és a nyelvművelődés

Szili Katalin

Kosztolányi és a nyelv

Kosztolányi az 1930-as évektől tekintélyének teljes súlyával vesz részt a Tudományos Akadémia által elindított nyelvművelő mozgalomban. Mint tudjuk, Kosztolányit 1932-ben beválasztották a Nyelvművelő Szakosztályba, amit ő nagy megtiszteltetésnek tartott, az ülésekre el is járt, de – miképpen arra Fábrián Pál figyelmeztet – igazi szabad lelkiületű művészként minden rokonszenve, segítsége ellenére is őrizte függetlenségét, ragaszkodott saját elképzeléseihez. Kívülállását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy ő, aki annyi helyen publikált, a szakosztály hivatalos folyóiratába, a *Magyarosan*ba soha nem írt. A távolságtartás amúgy kölcsönös lehetett, mert haláláról 1936-ban ott meg sem emlékeztek. Úgyszintén időszerű lenne nyelvművelői nézeteinek történelmi-politikai kontextusba helyezése.

A nyelvművelő tevékenységével szerves egységet képező lélektani alapú nyelvszemléletének teljessé válását én az 1920-as évek közepére teszem, s legfőbb tanításainak a következőket tartom: A nyelv a néplelek megtestesülése.; A nyelvek egyenrangúan szépek, következőképpen a nyelvi sokféleség érték.; A nyelvek meghatározzák beszélőik világlátását, vagyis nemcsak a gondolkodás hat vissza a nyelvre, hanem a nyelvtudás is visszahat a gondolkodásra.; Az első az egyenlők között – az anyanyelv. (Bővebben: Szili Katalin 2009. Kosztolányi a nyelvről (Kosztolányi nyelvszemléletének kérdéséhez). *Magyar Nyelvőr* 14–28.)

Kosztolányi nyelvművelő elvei, tettei

Tudjuk, az aktív újságíróként is dolgozó Kosztolányi cikkeinek nem kis hányada (több mint nyolcvan) a nyelvet állítja középpontba. Ezeket Illyés Gyula gyűjtötte egy kötetbe (*Erős várunk a nyelv*). Ennek bővített, javított változatát Réz Pál rendezte sajtó alá *Nyelv és lélek* címmel 1971-ben. Amikor az első nyelvvédő cikkét megjelenteti, fizikai és alkotói erejének teljében levő fiatalember (31 éves), az utolsó papírra vetésekor, férfikora delelőjén, szelleme ugyanúgy izzik, de teste már a halálos kórral küzd. Vegyük most sorra, milyen gondolatok, tettek köré csoportosítható e két évtized!

Nyelvtisztítás

Az író-költő 1916-ban a *Nyugat*ban napvilágot látott *Nyelvtisztítás*ban figyelmeztet először az idegen szavak elburjánzásának veszélyére. Teszi ezt a nyelvészársadalmat is megelőzve, hiszen Zolnai Gyula 1921-ben veti fel a nyelvművelés újraszervezésének gondolatát az Akadémián, Szinnyi József, a budapesti egyetem rektora pedig csak 1924-ben mondja el tanévnívó beszédét, amelyben ostromozza az idegenszerűségeket, illetve cáfolja, hogy a nyelv fejlődésének menetébe nem szabad tudatosan beleavatkozni (Napkelet II. 57–66).

Az öntudat élesztgetése mint cél kimutathatóan a tragikus történelmi fejlemények után tűnik fel cikkeiben, de a lélektani hatások meghatározóbbá válása nyelvszemléletében ugyancsak magyarázza megjelenését. Felesége szerint barátainak gyakran hangoztatja: „A nemzet akkor hal meg igazán, ha feladja nyelvét, nem akkor, mikor határát adja fel. A határokat vissza lehet szerezni, a nyelvet soha.” (Kosztolányi Dezsóné emlékezése, 1938.)

Kosztolányi a *Túlvilági séták* című, keretes elbeszéléseket idéző dolgozatában, amelyben az elhunyt Szarvas Gáborral beszélgetve, nagyrészt az ő véleményeként feltüntetve fejt ki elképzeléseit, előbb a sajtót, a hivatalos nyelvet nevezi meg mint a jobbításra leginkább rászolgáló területet: „Eszem ágában sincs pénzbírássággal sújtani azt a sihedert, aki a nyelv gyalogjárójára köp vagy szemetel. Mindez magánügy. De igenis hivatalos nyelvi védelem alá helyeznék minden hirdetést, minden fölírást, minden értesítést, mely falakon, boltok kirakatában vagy fönny az égbolton – hírverő lángbetűk alakjában – ezrek és ezrek figyelmét kelti föl, s gombatelepe lehet a nyelvi járványoknak” Az ifjúság „Szarvas Gábor” számára a legreményteljesebb közönség. Belátva ugyanis, hogy a rögzült rossz szokásoktól az általa ideálisnak tartott fokozatossággal csak lassan szabadítható meg az írott nyelv, a „tisza lapot” jelentő gyermekek, az oktatás felé fordul: „Az iskolával feltétlenül rendelkezünk. Ezt még nem rabolták el tőlünk. Hát éljünk vele. Kezdődjék itt a nyelvtisztítás, a nyelvművelés, a nyelvújítás. Még arra sincs szükségünk, hogy ezt a mozgalmat kivigyjük az iskola falain kívül. Ott benn dolgozzanak, csöndesen, serényen. Nevel-

jünk gyermekeinkből olyan embereket, akik nem kongó szölmokra büszkék, akik mélyen érzik anyanyelvükkel való kapcsolatukat... legyen az iskola a leendő olvasók előkészítő tanfolyama...”

Ízlés, irodalom

Kosztolányi – igazi idealistaként – bízik a sajtó és az olvasóközönség ízlésének jótékony egymásra hatásában. Hiszi, hogy idővel bekövetkezik az a vágyott állapot, amikor is a biztos közízlés, a műveltség visszavonulásra készíti az igénytelenséget: „Mozgalmunk nem is vállalkozott arra az oktondiságra, hogy bárkit is megtanítson írni, aki nem tud. Célja nem művészi, inkább társadalmi. A tömeget akarja megnyerni az eszmének, elsősorban az ifjúságot, annak ízlését, tudását óhajta fejleszteni, a közrendű emberek szolgálatára kíván lenni... , abban a reményben, hogy ez a tömeg majdan visszahat a közszellemre, s az olvasók akkor többet követelnek azoktól, akik kiszolgálják őket” (*Nyelvtisztító és nyelvpiszkitó*).

Az irodalmat, annak művelőit ugyancsak bevonná a küzdelembe. Nem csupán személyes meggyőződésből (szerinte az írónak kutya kötelessége tökéletesen ismernie mesterségének eszköztét), valamint az írástudóknak szánt szerepből adódóan, hanem a rájuk háruló közösségi felelősség, az elszakított országrészek magyarsága miatt: „Egyébként a nyelvművelést sem a legalacsonyabb fokon kell megkezdeni, hanem a legmagasabb fokon, az irodalmon. Ha itthon a mégis egy tömbben élő magyarság írói összefognának, s a főbb elvekben megegyezve nyelvünket új fényre derítenék, ennek az egységes mozgalomnak híre, eredménye a sajtó útján előbb-utóbb eljutna a megszállott területekre is, és semmi kétség, hogy serkentőleg hatna az ottani élőkre. Ehhez azonban mindenekelőtt arra van szükség, hogy igazi irodalmi öntudat alakuljon ki itthon, és megértjük egymást. Ezért harcolok” (*Nyelvművelés – Cokol... Vigiazat...!*)

Híve annak, hogy az iskolázott beszélők ismerjék a nyelvet, olvassanak minél többet, és választékosabb stílus jellemezze a hivatal, az újságok, reklámok, a köz nyelvezetét. E tekintetben nagyon találóan gondolom a *Bábel tornya* című cikkben használt, a dolgozatomban címében is szereplő „nyelvművelődés” fogalmat, amelynek jelentése hűen tükrözi Kosztolányi eszményképét: az anyanyelvi tudását szüntelenül gazdagító, azt művelő, igényes és tudatos nyelvhasználót.

A Pesti Hírlap Nyelvőre

Hogy ezt az elképzelését mennyire fontosnak tartotta, a *Pesti Hírlap Nyelvőre* bizonyítja, amely az ő kitartásának, fáradhatatlan szervezőtevékenységének köszönheti a létét. Ez a több százezres példányban terjesztett (minden előfizető megkapta), a nyelvtudomány akkori jelesei (Gombocz, Horger, Balassa József, Tolnai Vilmos, Kertész Manó) által közerthető stílusban megírt cikkgyűjtemény és szótár a visszaemlékezések, reakciók alapján messzemenően betöltötte azt a feladatot, amelyet megvalósítói neki szántak: az egész magyarságnak, nem utolsósorban az elszakított országrészek magyarságának iránytűül, támpontul szolgált nyelvi kérdésekben, erősítette az összetartozás érzetét egy olyan időben, amikor erre nagy szükség volt.

Az írástudók jogosultsága

Kosztolányi még annak az író- és költőgenerációnak a tagja, amely feladatának tekinti, hogy munkájának eszközével, a nyelvvél törődjön, s azt minél tökéletesebben birtokolja. Tudjuk, ezt a „szakmai követelményt” persze leginkább önmaga számára tartja kötelező érvényűnek. Mindebből következően – a korban még uralkodó nézeteknek megfelelően – az írástudókat jogosultnak tartja arra, hogy nyelvészeti, nyelvvelvészeti kérdésekről véleményt mondjanak. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy lélektani alapú nyelvfelfogásából adódóan nem szán nekik kizárólagos szerepet: „Mi dönthet arról, hogy egy nyelvben mi a helyes és helytelen? Néha az ösztön, néha az ízlés, s néha – legtöbbször – a nyelvszokás. A jelenkori Európa vezető nyelvészei azt a nézetet vallják, hogy azok a fordulatok, melyeket a remekírók és a művelt emberek többsége elfogadott, helyesek” (*Használati utasítás*).

Részletek a szerzőnek a Magyar Nyelvőrben 2010-ben megjelenő tanulmányából. A szerk.

Fényképek Kosztolányiról

Fráter Zoltán

„Nem tudták, hányadán állnak velem, hogy a jobboldallal tartok-e vagy a ballal, hogy államfőntartó polgár vagyok-e vagy veszedelmes fölforgató, tisztos családapa vagy züllött kéjenc, s egyáltalán, ember vagyok-e, vagy csak álomkép, részeg kétkulacos, holdkóros madárijesztő, aki még az uraságtól levett, rongyos köpönyegét is arra forgatja, amerre a szél fúj” – írta Kosztolányi *Esti Kornél* című regényének első fejezetében.

Egy kisfiút, egy gyereket ünneplünk, aki most, 2010 márciusának végén százhuszonöt éves. Kosztolányi Dezső versei, regényei, novellái, cikkei mind a mai napig éppúgy tovább élnek, akárcsak mives fordításai, nyelvművelő gondolatai, elődeiről és kortársairól festett jellemképei, bírálatai. Olyan versei, mint az *Ének Virág Benedekről*, mely a Tabánban élt költőtárs emléke előtt tisztelőleg, vagy a *Hajnali részegség*, melyben a Logodi utca éjszakai látványából tekint a csillagos égre, olyan regénye, mint a Krisztinavárosban játszódó *Édes Anna*, közvetlenül is jelzik Kosztolányi személyes kötődését a Várnegyedhez. Kosztolányi, aki kora legjobb konzervatív napilapjának volt munkatársa, a Pesti Hírlap Vilmos császár úti (mai Bajcsy-Zsilinszky úti) szerkesztőségéből gyakran gyalogolt haza a pirkadó ég alatt a Lánchídon és az Alagúton át a Tábor utca és Logodi utca sarkán álló házába.

Ritka az olyan egységes életmű irodalmunkban, mint Kosztolányié. Törhetetlen eszménye volt a pontos fogalmazás, a tökéletes kifejezés vágya. Mindent és mindenről írt, de független írói alkata biztonsággal húzódik a sokféleség mögött. A tíz leg szebb magyar szó, melyet kiválasztott, éppúgy jellemzi őt, mint a magyar nyelvet: láng, gyöngy, anya, ősz, szűz, kard, csók, vér, szív, sír.

Egyetlen nagy kérdés izgatta ezer változatban is, a halál problémája. Kilencéves korától vallotta magát írónak, amikor először érintette a halál közelsége. Negyvennyolcas eszméket őrző nagyapja Kossuth Lajos halálhírére jelképes ravatalt állított szabadkai házuk elsőétített szobájában. Az élmény elemi döbbenettel kapcsolta össze Kosztolányiban a halál tényét a nemzeti érzékenységgel. Ez a gyerekkori emlék mindvégig hat életézésére és magyarságszemléletére. Alig van írónk, akinek egész működését ilyen konokszággal kísérte volna a meghalás tudata, de a halál vonzó-riasztó ölelése mellett ugyanakkor olt-hatatlanul ott van írásaiban a felragyogó fény, az élet csodája is. Az irodalmi életben semmiféle táborhoz, csoporthoz sem csatlakozott véglegesen, miként stílusában valamely izmushoz sem. Tudatosan törekedett egyensúlyra az irodalom szélsőséges áramlatai között is. Jobbra és balra egyaránt megtett lépései bizonyítják, hogy egyéniségének lényegi vonása a látszat ellenére is érvényes elkötelezettség. Az *Édes Anna* című regénye végén, ahol önmagát is behelyezte a krisztinavárosi történetbe, azzal jellemezte az őt vádoló értetleneket, hogy az acsarkodóknak „valóban mindig csak egy gondolatuk volt, de az is látszott, hogy kettőt már nem tudtak gondolni”. Számára nemcsak az egyetlen lehetséges, hanem a legméltóbb viszony is, mely embertársaihoz köti, a részvét, az együttérző megértés, a cselekvő irgalom.

A Kosztolányiról készült képeket Gyurkovics Györgyi válto-gatta a Várnegyed Galéria kiállítására. Portré, csoportkép, mesterek által készített fotók, hírlapi és színházi riporterek vakuvillanásai és amatőr felvételek. Társaságban, banketten, vonatfülkében, otthon, kávéházban, strandon. Legtöbb mégis a portré. Szemtől-szembe, természetesen, de akad enyhén forduló arcél, jobb profil, bal profil is. Kalapban, köpenyben, kabátban, köntösben, zubbonyban, zakóban, vékony szálú, fiatalos pertlivel nyaka körül, majd egyre inkább csíkos, ritkán pöttös csokornyakkendősen, elvéve nyakkendő nélkül. Telefonnal, táskával, bőrönddel és kalapdobozsal. Néhány fényképen nevének kacskaringóit feje mellé írja, néha a kedvelt zöld tintával. Szerette, ha fényképezik.

Családi felvétel, Kosztolányiéknál, két változatban. Férj, feleség, gyerek. Apa, anya, fiú. Dezső, Ilona, Adám, a familia szentháromsága. Az egyik képen Ilona emelkedik ki, hirdelve mintegy az anyajogú társadalom továbbélését, uralva Dezsőt és Adámot. Nála alacsonyabban, egy magasságban apa és fia.

A másik képen Dezső magasodik, felsőtestével háttérként védve Ilonát és Adámot. Szelíden, de határozottan érzékeltetve, mennyire óvja áldozatos karjaival feleségét és fiát. Egy korábbi, itt is látható családi fotón Adám áll a középpontban, édesanyjára mosolyogva is mintegy uralkodva az oldalt látható két szülőn.

Pályatársai közül rendszerint jó barátjával, Karinthy Friggyessel fényképezik, utcán, lakásban, hajó fedélzetén. Világirodalmi szempontból nevezetes felvétel, amikor Thomas Mann budapesti látogatásakor a német íróval kettesben beszélget. Öklét, hanyag eleganciával, szmokingja zsebébe süllyesztve.

Dolgozószobája a Logodi utcában. Kosztolányi az íróasztalnál ül, mögötte laza pakolású könyvespolc. Előtte kéziratpá-pír, a lap tetején üvegnehezék. (Hacsak nem egy bájos, boros butélia gömbben végződő zárókapukja az.) Szemben vele álló helyzetű, kitért könyvhöz hasonló tárgy, talán fényképtartó lehet. Jobb kezében toll, a bal kéz ujjai közt cigaretta parázslík. Bár magasodik ott olvasólámpa is, kétoldaltól ívelt vonalú, finom kis fémállványokon gyertya pislákol. Az egyik mellett tintatartó és nyeles, hintáztatható itatókészlet. Tollszárral kör-möl. Fejét félrehajtja, haja homlokába hull. Kifogástalan öltözékben, mindenről megfélelmezve dolgozik. *Mosolyogva* ír.

Az amatőr képek mégsem azért érdekesek elsősorban, mert intimitásokról árulkodnak. Az író mint csecsemő, mint gyermek, mint ifjú. Az író rokonokkal, barátokkal, pályatársakkal. Az író családja körében, kiránduláson, ünnepségen. Utazik, felolvas, átvesz. Fiatalon, egészségesen, idősödvé, betegen. Érettségiző, egyetemista, újságíró, népszerű könyvek szerzője. Szerelmesen, munkában, meggvőtörve, reménykedve, rettegőn. De mindhiába a legzsúfoltabb, leggazdagabb kép is megannyi régi világbeli emberről, rég szerzetefoszlott környezetről, elenyészett enteriőrörről. Csak annyit ért mindaz, amennyit mi felfedezünk abból. A foto sohasem objektív. Nagyon is személyes. Amit mutat, amit mond, és ahogyan mondja-mutatja, az mind bennünk van.

Az időrendben sorjázó fényképek mellett a kiállítás szerves része lett egy vers is a galéria falán, Gyurkovics Tibor alkotása. Azé a Gyurkovics Tiboré, aki már huszonöt évvel ezelőtt, a százéves évfordulón kiállt Kosztolányiért, noha akkoriban *A szegény kisgyermek panasza*, *A bús férfi panasza*, *A szeptemberi áhítat* költője nem volt még olyan divatban, mint ma. „Kosztolányi talán az egyetlen író, akire nem vagyok féltékeny, nem ingerel” – írta Gyurkovics 1985-ben, hozzátéve, hogy sose szeretett volna találkozni vele, csak arra vágyott, hogy benne legyen, bevül. Ezért mondhatta egyik íróbarátjának, aki megkérdezte tőle, mit csinál azzal a rengeteg Kosztolányi-könyvvel, ami véletlenül kiborult táskájából az utcán, mindet olvassa vajon? „Nem – válaszolta Gyurkovics Tibor –, vagyis... azt is. Inkább hurcolom. Viszem.” Ennél szebb vallomást írórtárs az írórtársról talán nem is mondhatott volna.

Idézzük végül az esszéiben is továbbélő Kosztolányi máig érvényes gondolatát, amely a magyarságról, a magyarság megőrzéséről szól. A „lenni, vagy nem lenni” dilemmája helyett a „magyarnak lenni, vagy nem lenni” kérdésre keresi a feleletet. Erdemes-e, van-e értelme magyarnak lenni, lehet-e és hogyan lehet magyarnak megmaradni a rohamosan átalakuló nagyvilág kihívásai mellett?

Válaszában, melyet a magyarság megmaradásának, a magyarnak lenni, vagy nem lenni kérdésére adott, ars poeticája összegződik: „Hát igenis lenni, lenni: elsősorban embernek és emberiesnek lenni, jó európainak lenni és jó magyarnak lenni, kétfelé vívó nyugatinak és keletinek, nagyra feszülő, alkotó akaratnak s alázatos munkásnak. (...) Azt a lelket és nyelvet, melyet rövid időre örökbe kaptunk, új szellemmel fényezve, csorbítatlanul át kell adnunk utódainknak. Ez a küldetésünk – »áldjon vagy verjen sors keze« –: ez a mi küldetésünk. Kissé le-hajítani a fejet. De a szívet, azt föl, föl, barátaim.”

A Várnegyed Galéria kiállításának megnyitója.

Kosztolányit újraolvasva

Balázs Géza

Kosztolányit újraolvasva minden alkalommal frissessége és modernsége győzött meg. A szervezett nyelvművelés idestova több mint kétszáz éves történetének egyik legfontosabb üzenete ugyanis az, hogy először okosan, a nyelv törvényszerűségeit ismerve-ismertetve kell vizsgálni, s csak azután kell (ha egyáltalán kell) véleményt mondani. Ha a nyelvművelő véleményt mond, akkor soha ne legyen „vaskalapos”, ma azt mondanánk: „legyen nyitott”, mérlegeljen, semmiképpen se bántson. Kosztolányi messzemenően képviselte a magyar nyelvművelés egyik etalonjának számító Kazinczy Ferenc magatartásmódját: a nyelvművelő legyen elegáns, nagyvonalú, legföljebb a jelenségre dühös, de sohasem az emberre. És persze legyen vitatkozó, ha arra van szükség. És a vitában is elegáns, nagyvonalú.

Kosztolányiban ezt szerettem, s ha nyelvművelő írásait újraolvasom, ismét ezt találom bennük: nem lettek porosak, avittak az elmúlt nyolcvan év alatt. Az idézetek a *Nyelv és lélek* (Szépirodalmi, 1971) kötetből valók.

Minden változik...

A laikus nyelvművelők egyik hibája, hogy a nyelvi változást nem vagy csak nehezen fogadják el. Kosztolányi távol állt ettől: „Hérakleitosz mondása semmire sem áll inkább, mint a nyelvre. Minden folyik, hullámszik és megújodik. A nyelv is. Sőt a nyelv élete talán leginkább hasonlít a miénkhez...” (*Oreg szavak*, 15.) Vagyis a nyelv is mintha élő organizmus lenne. Ennek természetes következménye egy nyelven belül a változás, az átalakulás, sőt egyes jelenségek hirtelen előtérbe helyeződése, a nyelvi divat is: „öt-tíz év alatt egy egész új magyar nyelv alakult, s öt-tíz év alatt szinte váratlanul kicsöppent a használatból néhány komoly és becsületes szó, sem jobb, sem rosszabb, mint a többi, a divat és az élet kegyeltje”. (*Oreg szavak*, 13–4.)

Hagyni vagy gondozni?

Ha élő organizmus, akkor nyilván természetes módon fejlődik. Itt van a nyelvművelés kapcsán az egyik legnagyobb vitatéma. Békén hagyni a nyelvet, avagy ápolni, gondozni, nyesegetni (a nyelvre vonatkozó metaforáknak igen gazdag tárháza nyílt meg előttünk, ha csak Kosztolányi, avagy szélesebb körben az írók-költők írásaiban kalandozunk). Gumicsont ez is, annyit vitatkoztak már ezen, s a viták az elmúlt két évtizedben ismét fellángoltak. Pedig Kosztolányinál van válasz erre a kérdésre is, okos, visszafogott: „Mások azt hánytorgatják föl, hogy a nyelv természeti jelenség, s abba mesterséges eszközökkel nem lehet beavatkozni... Ezek az ellenfeleink szigorúan bölcséleti álláspontra helyezkednek. Mindent megértenek, mindent megbocsátanak. Azt vallják, hogy ami él és van, jogos, pusztán azért, hogy él és van, különben az erő harcában meg se születhetett volna... Nem támadom ezt az elméletet, mellyel végeredményben minden pusztítást és romlást is igazolni lehet. Csak azt nem hiszem el, hogy ezek a bölcselők akkor is ilyen elnézők, mikor olyan értékeket látnak veszélyeztetve, melyek nekik valóban becsesek és kedvesek...” (*Nyelvtisztítók és nyelvpiszkitók*, 154–5.)

Értékek

Kosztolányi általában értékekről beszél, amelyek közé értelemszerűen besorolhatók a nyelvi értékek. S egyértelműen elmagyarázza, hogy mit tekint nyelvi értéknek. A nyelvben felhalmozott kulturális javakat. Ezeknek a figyelembevételére nézőpont kérdése. Ha ugyanis nem tudatosítjuk a nyelv s a benne őrzött javak fontosságát, akkor nincs miről beszélni. Ha azonban kialakult valamiféle nyelvi tudat, akkor már igenis van. A következő idézet másik fele, a vogulok példája erre utal. Kosztolányi a kor híres, kiváló nyelvészével, Gombocz Zoltánnal vitatkozik, aki nem vesz részt a nyelvművelő mozgalomban: „[Gombocz Zoltán] Nézete szerint a nyelvbűvár, akár a természettudós, minden jelenséget tudomásul vesz úgy, ahogy van. Semmit se tart se szépnek, se rútának, se helyesnek, se helytelennek, mert nincs rá föltétlen mértéke. A pelimi-vogulok például a pelimi-vogult beszélők úgy, ahogy beszélnek, most, ebben a pillanatban, és nyelvük se tiszta, se zagyva, se jó, se rossz... Egy ilyen nyelvnek a népben szinte nincs is öntudata. Mintegy az örök jelenben él. De az irodalmi nyelvnek már van öntudata és emlékezete is. Eppen arra való az írók, hogy a nyelvnek ezt az emlékezetét eddzék, távlatát kiterjesszék a múlt-ra s a jövőre is.” (*Nyelvművelés*, 199.)

Kulturális és ökológiai mozzanat is

Ma már tudjuk, fontos ökológiai mozzanat is ez: a biológiai sokféleség megőrzése mellett a kulturális-nyelvi sokféleség megőrzése legalább annyira fontos. Tudományos feladat ez? Aligha vitatható. De a vitában van egy másik lényeges szempont is. Tényleg elfogadható, hogy a tudományt valaki „csak” leírásnak, a dolgok „tudomásulvételének” és magyarázatának tekintse. „Tiszta” tudománynak nevezhetjük az efféle hozzáállást. A nyelvészetben több irányzat is próbálkozott a tiszta, csak logikai levezetéseket tartalmazó elméletekkel. És ezzel nincs is semmi baj. Egyszerűsítve kvantitatív (mennyiségi adatokra támaszkodó) és strukturális tudománynak tekinthetjük az ilyen megközelítéseket. Csak hogy vannak másféle tudományos módszerek is: amelyek tekintetbe veszik a kvalitatív (minőségi) és az egyszerűség kedvéért most humánnak vagy kulturálisnak mondott törvényeket is. A nyelv voltaképpen struktúra és kultúra. A nyelvtudományt egyaránt jellemzi a strukturális és a kulturális szemlélet. Ezek tudományos szempontból különválaszthatók, egyes korszakok vagy kutatók tevékenységében külön-külön is megjelenhetnek, de az egyik oldalról a struktúrák, másik oldalról a kultúra törvényeinek figyelembe nem vétele vétkes könnyelműség, felelőtlenség és zsákutca.

Mértékletesség

Kosztolányi hitt a nyelvújításban, mert józanul látta a nyelvújítás sikerét – a nyilvánvaló túlkapasok és visszasságok ellenére. Érdekes, hogy a vita máig előkerül, igaz, a többségi vélemény szerint a nyelvújítás használt a magyar nyelvnek, mert modernizálta azt. Kosztolányi saját korában is elhatárolódott a túlzásba esőktől – ami a műveltsége, emberi józansága mellett a nyelvművelői mórdrának is egyik fő és mindenképpen hangsúlyozandó jellemzője: „Hegedüs Lóránt egyik hozzám intézett cikkében azt indítványozta, amitől egyébként már nyelvújító elődeink is irtóztak, hogy az elbeszélés tömörsége érdekében különböztessük meg egy jellel a nő és férfi nemét, legalább a harmadik személyű névmás esetében. Múltkor pedig a fehér asztalnál azt mondtotta nekem, hogy a nő legyen *ő*, a férfi pedig *ű*. Az ötlet elmés, megvesztegető, rendkívül tetszetős. Az *ő* a finomabb, a nőiesebb, az *ű* pedig, mely a népnyelvben máris hallható... az érdeesebb, a marconább, a férfiasabb. Ennélfogva a jövő regényírója így írhatna: »*Ű* megcsókolta az *ő* száját, mire *ő* arcul legyintette *ű*-t.« Csakhogy ez az újítás aligha verne gyökeret, mert sokkal jobban ellenkezik nyelvünk szemlével, mint Baróti Szabó Dávid legerőszakosabb szóalkotása.” (*Abécé...*, 78–9.)

A nyelvművelő ars poétikája

Végül Kosztolányi nyelvművelő ars poétikájára hozok idézeteket. Arra, hogy türelmes, megértő, megegyezésre törekvő, ám egyúttal határozottan elkötelezett volt. Lássuk előbb a türelmelel szavát: „Ne bántsuk a dilettáns nyelvészeket... Nemrégiben divat és *bon ton* volt, hogy helyesen beszéljünk magyarul, vidéken családi asztalnál, szivarszónál arról vitatkoztak, helyes-e vagy helytelen-e ez vagy az a szó, a pesti kávéházakban pedig nem volt érdekfeszítőbb sport, mint egy új, talpraesett magyar szó keresése.” (*A! – Aszó*, 26–7.)

A másik fontos magatartásjegy: a megegyezés. Kosztolányi – bár többször is kemény és okos vitába keveredett – a kivont kavadot mindig visszafogott szavakkal kísérte, és igyekezett ellenfeleit nem megsérteni: „Valamennyien a nyelv munkásai vagyunk. A nyelv a tudósnak erekye, a költőnek, az íróknak hangszer, a hírlapíróknak fegyver. Vajon nem közös érdekünk-e, hogy ez az erekye minél tisztább, hogy ez a hangszer minél zengőbb, hogy ez a fegyver minél fényesebb és élesebb legyen?” (*A nyelvtisztaságért*, 175.)

Végül pedig nem feledkezhetünk meg a leginkább lírai Kosztolányi-sorokról, amelyek az anyanyelv iránti szeretetét fogalmazzák meg vallomásosan, lírikusan. Nem csoda, hogy szállóigévé váltak sorai, idézzük fel, és ismételgessük mi is, gyakran: „Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkodom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható.” (*Abécé a nyelvről és lélekről*, 74.)

Az írás teljes terjedelmében olvasható a www.manyszi.hu és a www.e-nyelvmagazin.hu honlapon.